

УДК 331:368.4

С. Д. Нечипоренко,
магістр, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

S. Nechiporenko,
Master, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE ESSENCE AND IMPORTANCE OF SOCIAL INSURANCE IN THE SOCIAL PROTECTION SYSTEM

У статті досліджено сутність, роль та значення соціального страхування в системі соціального захисту населення. Досліджено підходи вчених щодо розуміння соціально-економічної категорії "соціальне страхування". Наведено власне визначення цієї категорії. Зазначено, що існує дві форми соціального страхування: обов'язкова та добровільна, кожна з яких має свої особливості в окремих країнах та на певних етапах розвитку суспільства. Зроблено висновок, що роль та значення соціального страхування у період економічних спадів, в умовах економічної та соціальної нестабільності багатократно підвищується, оскільки члени суспільства втрачають можливості підтримувати звичний рівень життя. Тому держава у цих умовах повинна здійснювати активні заходи у напрямку зміцнення соціальної захищеності населення.

In the article is described the nature, role and importance of social insurance in system of social protection. Studied scientists approaches to understanding the socio-economic category of "social insurance". Suggested an own definition of this category. It is noted that there are two forms of social insurance: compulsory and voluntary, each of which differ in different countries and at different stages of social development. It was concluded that the role and importance of social insurance during the economic downturns in the economic and social instability repeatedly increased, as members of the society lose the opportunity to maintain the usual standard of living. Therefore, the state in these conditions should make active steps towards strengthening social protection of the population.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне страхування, соціальне забезпечення, система соціального страхування, обов'язкове та добровільне соціальне страхування.

Key words: social protection, social insurance, social security, compulsory and voluntary social insurance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Безпека в усі часи займала пріоритетне місце в житті держави і суспільства. Кожна людина дбає про збереження свого життя, сво-

го здоров'я. Люди хочуть захистити себе від будь-яких непередбачених обставин, здатних нашкодити, внести негативні зміни в повсякденне, і без того не завжди легке, життя. Для за-

доволення цих потреб існує соціальне страхування.

Соціальне страхування як система, регульована державою, виникла в умовах певного рівня розвитку суспільства, економіки і фінансових відносин і це можна розглядати як великий винахід суспільства і економістів, бо відображає об'єктивні потреби й інтереси його розвитку.

Інститут соціального страхування є результатом усвідомленого застосування страхових відносин з метою державного регулювання дії соціальних ризиків. У процесі розвитку соціальне страхування оформилося в самостійну систему, відмінну як від суто страхової, так і від системи, заснованої на принципах соціальної допомоги.

Складність фінансових і організаційних процесів взаємодії всередині єдиної системи не отримала адекватної наукової оцінки, а саме поняття "соціальне страхування" трактується в діапазоні від соціального забезпечення до всіх можливих форм страхування соціальних ризиків.

Саме тому дослідження проблемних аспектів сутності соціального страхування та його значення в системі соціального захисту населення залишається актуальним, особливо в сучасних умовах економічної та соціальної нестабільності в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання економічного змісту соціального страхування як одного з елементів загальної системи соціального захисту населення знайшли своє відображення у наукових працях таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як Н.М. Внукової, В.С. Графова, Т.О. Кир'язової, О.П. Ковалю, А.М. Колосок, С.О. Кропельницької, Н.В. Кузьминчука, Т.В. Солоджук та інших вчених. У роботах зазначених науковців обґрунтовано теоретичні основи страхування, його функції, структура та призначення, визначено економічний зміст та роль соціального страхування.

Досягнення світової та вітчизняної економічної думки в галузі дослідження страхової системи соціального страхування як цілісного утворення мають дещо вузький і незавершений характер. На сьогодні вкрай актуальним є проведення додаткових глибинних досліджень у сфері соціального захисту населення загалом та системи соціального страхування зокрема. Підґрунтям практичної реалізації заходів у напрямку реформування системи

соціального страхування є поглиблене теоретичне обґрунтування змістовних основ та сучасних трансформацій понятійного апарату, поелементного структурування та соціально-економічного значення соціального страхування. Отже, тема цієї статті є винятково актуальною.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності та змісту соціального страхування як соціально-економічної категорії, а також визначення його ролі у системі соціального захисту населення в умовах економічної та соціальної нестабільності.

ОСНОВНИЙ МАТЕРІАЛ ДОСЛІДЖЕННЯ

Об'єктивна необхідність в захисті існувала з давніх часів, однак необхідні були і певні економічні передумови. В епоху первіснообщинного ладу виробництво мало споживчий характер, тобто продукції вироблялося стільки, скільки це суспільство могло спожити. За таких умов при настанні стихійного лиха люди були приречені на голод і вимирання.

З подальшим розвитком суспільства ускладнювалися трудові відносини, які призвели спочатку до виникнення окремих елементів, а згодом і цілої системи соціального страхування. Саме у зв'язку з перетворенням одного з основних факторів виробництва — робочої сили — на товар і відповідно заробітної плати — в основне джерело існування для багатьох членів суспільства, виник особливий вид соціального ризику — ймовірність матеріальної незабезпеченості як наслідок втрати заробітку [1, с. 21].

Світовий досвід свідчить про те, що система соціального страхування — це один з основних інститутів соціальної політики в умовах ринкової економіки, покликаний забезпечити реалізацію конституційного права громадян на матеріальне забезпечення в певних випадках. Соціальне страхування діє у всіх моделях соціальної політики, разом з тим, його масштаби і форми, співвідношення з іншими заходами соціальної підтримки, розрізняються.

Для того, щоб зрозуміти сутність та зміст соціального страхування як важливого елементу системи соціального захисту населення варто дослідити різні підходи щодо визначення цієї соціально-економічної категорії.

У сучасних джерелах інформації існує безліч трактувань цієї категорії. Наприклад,

Таблиця 1. Підходи до визначення поняття "соціальне страхування"

Автор / Джерело	Визначення
Конституція України	Форма соціального захисту, яка дозволяє у випадку настання соціального ризику зберегти необхідні стандарти рівня та якості життя, а значить, і соціальний статус родин робітників
Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування	Системи прав, обов'язків і гарантій, яке передбачає надання соціального захисту у вигляді матеріального забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом
Н.М. Внукова	Система економічних відносин, за допомогою якої формуються і витрачаються кошти фондів для матеріального забезпечення непрацездатних
С.О. Кропельницька	Система заходів щодо матеріального забезпечення населення в старості, на випадок захворювання чи втрати працездатності в працездатному віці, на випадок безробіття, підтримки материнства й дитинства, охорони здоров'я громадян, при виході на пенсію тощо
Т.О. Кир'язова	Система заходів щодо матеріального забезпечення населення у старості, у разі захворювання чи втрати працездатності в працездатному віці, у разі безробіття, підтримки материнства і дитинства в умовах страхової медицини, при виході на пенсію тощо
А. Колосок	Гарантована державою система матеріального забезпечення громадян у разі тимчасової втрати працездатності, при досягненні похилого віку, а також система інших заходів, спрямованих на матеріальне, культурне-побутове та оздоровчо-профілактичне обслуговування

Джерело: побудовано автором на основі [1; 4; 6; 7; 8; 9]

в семантичному значенні соціальне страхування — це надання різних форм підтримки членам суспільства. В юридичній та економічній науці погляд на соціальне страхування пояснюється неоднозначно і понині не є загальновизнаним. Прихильники економічної теорії мали на увазі під соціальним страхуванням всілякі види допомоги нужденним членам суспільства за рахунок державних фондів споживання. В свою чергу, послідовники правової концепції з самого початку будували свою позицію паралельно на декількох, часом зовсім несумісних, умовах, зокрема на економічній і суб'єктній умовах. Вони вважали, що соціальне страхування зачіпає не всіх членів суспільства, а лише певних громадян, що користуються специфічним захистом з боку держави [2].

Також у науковій літературі існує підхід, відповідно до якого дефініція "соціальне страхування" трактується в широкому і вузькому плані. У широкому сенсі воно розглядається як система інститутів (організацій і правил), що забезпечують компенсацію або мінімізацію наслідків змін матеріального становища працюючих та інших категорій громадян внаслідок втрати роботи, трудового каліцтва, інвалідності, хвороби, травми, настання старості. У вузькому сенсі соціальне страхування інституціоналізовано у форму системи обов'язкового соціального страхування [3, с. 119].

Із соціальних позицій соціальне страхування — форма соціального захисту, яка дозволяє у випадку настання соціального ризику зберегти необхідні стандарти рівня та якості життя, а

значить, і соціальний статус родин робітників, що підтверджується ст. 46 Конституції України [4].

З точки зору профільного законодавства попри наявність шести спеціальних законів, термінологічна база з питань соціального страхування є доволі недосконалою. Зокрема відсутнє коректне законодавче визначення таких основоположних та часто вживаних термінів як "соціальне страхування", "страховий принцип" та "система соціального страхування".

Найчастіше під соціальним страхуванням мається на увазі "загальнообов'язкове державне соціальне страхування у вигляді системи прав, обов'язків і гарантій, яке передбачає надання соціального захисту у вигляді матеріального забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом" [4, с. 5].

Серед вчених також відсутня єдність щодо розуміння категорії "соціальне страхування". У таблиці 1 наведено деякі з визначень, що наводяться вітчизняними вченими, а також законодавчі підходи до розуміння цієї категорії.

Таким чином, провівши дослідження сутності дефініції "соціальне страхування" мож-

Таблиця 2. Основні відмінності між добровільним і обов'язковим соціальним страхуванням

№ п/п	Добровільне соціальне страхування	Обов'язкове соціальне страхування
1	Частина добровільної страхової діяльності, яка відноситься до суспільного сектору особового страхування	Частина системи державного страхування
2	Регламентується законами про страхування та некомерційні організації	Регламентується законами з питань обов'язкового страхування та про державні позабюджетні фонди
3	Правила страхування визначаються страховими організаціями або їх об'єднаннями	Правила страхування визначаються державою
4	Колективне	Загальне, іноді виключаючи високодохідні групи населення
5	Здійснюється страховими некомерційними організаціями (товариствами взаємного страхування)	Здійснюється державними позабюджетними фондами (трастами)
6	Страховальники - юридичні і фізичні особи	Страховальники - роботодавці, працівники, держава
7	Здійснюється за рахунок приватних доходів громадян, прибутку підприємств	Здійснюється за рахунок внесків роботодавців, працівників і субсидій з державного бюджету

Джерело: побудовано автором на основі [7].

на дійти висновку про те, що у науковій літературі термін "соціальне страхування" вживається разом або поряд з такими поняттями, як "соціальна справедливість", "соціальне забезпечення", "соціальний захист" та інші.

Проблема їхнього застосування полягає в тому, що досі не розроблено єдиного підходу до визначення етимологічного значення і змісту цих понять. Деякі автори в залежності від мети дослідження розглядають соціальне страхування як "систему", деякі як "форму", а інші — як "економічні відносини".

На основі дослідження визначень різних авторів можна сформулювати наступне визначення досліджуваного поняття: "соціальне страхування представляє собою систему економічних відносин з приводу утворення різного виду резервів грошових і матеріальних засобів, необхідних для відшкодування збитку, надання допомоги або для соціального забезпечення в зв'язку з настанням певних подій". Страхування є важливим компонентом ринкової інфраструктури, займає не останнє місце в житті сучасної людини, так само як і в економічній системі країни.

Соціальне страхування існує у двох формах: обов'язкове і добровільне страхування. Для різних країн і етапів розвитку страхування при співставленні цих форм виявляються певні відмінності [7, с. 45].

Обов'язкове соціальне страхування — це різновид державних соціальних гарантій, які забезпечуються через цільові позабюджетні (державні або суспільні) фонди. На цей раз реалізується принцип неповного самофінансування. На випадок дефіциту даних фондів держава надає їм допомогу з державного бюджету. Таким чином, вона виступає гарантом фінансової стійкості цих фондів і реалізації програм обов'язкового соціального страхування [7, с. 47].

Існує два види обов'язкового соціального страхування: обов'язкове загальне страхування й обов'язкове професійне страхування. Загальне обов'язкове страхування поширюється на всіх осіб, які працюють за трудовим договором або за контрактом. Обов'язкове професійне страхування розповсюджується на осіб, які працюють на місцях, пов'язаних із підвищеним травматизмом, особливо небезпечними та несприятливими умовами праці. Рівень страхових внесків за умови обов'язкового професійного страхування вищий, ніж при обов'язковому загальному страхуванні, але, відповідно і вищий рівень матеріального забезпечення [7, с. 48].

Добровільне соціальне страхування ґрунтується на принципах колективної солідарності і взаємодопомоги за відсутності підтримки держави (державного бюджету). Його характерними рисами є демократизм в управлінні страховими фондами, найбільш повна реалізація принципу самоврядування, соціальне партнерство роботодавців і найманих працівників, тісна залежність страхових виплат і програм від рівня доходів страховальників.

Основні відмінності між обов'язковим і добровільним страхуванням подано в таблиці 2.

В Україні більшого розвитку набуло саме загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту (що включає матеріальне забезпечення громадян у визначених законом випадках) за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків роботодавцями, громадянами, а також за рахунок бюджетних та інших джерел, передбачених законом [6]. Пенсії та інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, ма-

ють забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Варто зазначити, що значення та роль соціального страхування підвищується в умовах економічної та соціальної нестабільності, коли значна кількість робітників втрачають місце роботи, а інфляція, що має місце в країні не дає змогу зберегти наявний рівень життя. У цих умовах роль цього виду страхування багатократно зростає та допомагає знизити соціальні ризики застрахованих осіб.

Слід наголосити на тому, що Конституція України проголосила права і свободи людини можуть бути реалізовані тільки за умови повного соціального забезпечення. В умовах економічного падіння, яке призвело до погіршення не тільки матеріального становища громадян країни, а й до їх духовного і морального виснаження, держава повинна виробити таку політику, яка дозволила б застосовувати такі форми і методи соціального захисту, які б захищали населення, особливо малозабезпечені верстви, і створювала умови не тільки для їх існування, але і для розвитку. Саме одним з таких ефективних інструментів і є соціальне страхування.

Матеріальне забезпечення працівників, що здійснюється в рамках соціального страхування, сприяє підтримці певного рівня життя громадян і їх сімей при настанні страхових випадків, а також дозволяє особам, що втратили працездатність відновлювати її. Додатково варто наголосити на ролі соціального страхування як засобу запобігання нещасним випадкам та мінімізації наслідків соціальних ризиків, що погіршують соціальне становище працівників внаслідок настання старості, інвалідності або смерті застрахованого члена сім'ї.

Збереженню звичного рівня життя громадян буде сприяти розвиток добровільного страхування, наприклад, додаткової пенсії. При укладанні відповідного договору підприємство сплачує внески за своїх працівників протягом певного терміну. Накопичена сума приносить інвестиційний дохід, а при досягненні пенсійного віку застраховані особи у встановлені терміни отримують виплати на додаток до державної пенсії. Можливо і індивідуальне страхування, при якому працівник сплачує внески самостійно і починає отримувати страхові виплати (додаткову пенсію) після досягнення зазначеного у відповідному договорі віку.

Таким чином, соціальне страхування населення — дуже актуальне питання в аспекті ринкової економіки. Особливо підвищується актуальність цього питання в період економічної та соціальної нестабільності в країні, оскільки члени суспільства втрачають можливості для підтримання звичного рівня життя внаслідок масових звільнень, значної інфляції та інших негативних чинників. Тому питання соціального захисту та страхування населення обов'язково необхідно розглядатися урядом для стабілізації соціально-економічного становища держави.

ВИСНОВКИ

У підсумку проведеного дослідження сутності соціального страхування та його ролі у системі соціального захисту населення варто зазначити, що його сутність полягає у перерозподілі економічних наслідків соціальних ризиків у часі (в період трудової або після трудової діяльності працівників) та між суб'єктами трудових відносин. З цієї причини соціальне страхування можна розглядати з позицій формування, обміну, розподілу і споживання ресурсів у часі і в просторі, а також між суб'єктами цих правовідносин.

Дослідження підходів до розуміння цієї соціально-економічної категорії дозволило дійти висновку про те, що дотепер відсутнє розуміння сутності цього виду страхування. Проведений аналіз дозволив запропонувати наступне визначення: "соціальне страхування представляє собою систему економічних відносин з приводу утворення різного виду резервів грошових і матеріальних засобів, необхідних для відшкодування збитку, надання допомоги або для соціального забезпечення в зв'язку з настанням певних подій".

Встановлено, що соціальне страхування може існувати у двох формах: обов'язкової і добровільній. Для різних країн і етапів розвитку при зіставленні цих форм соціального страхування виявляються певні відмінності.

Зроблено висновок, що роль та значення соціального страхування у період економічних спадів, в умовах економічної та соціальної нестабільності багатократно підвищується, оскільки члени суспільства втрачають можливості підтримувати звичний рівень життя. Тому держава у цих умовах повинна здійснювати активні заходи у напрямі зміцнення соціальної захищеності населення, що може бути здійснено в тому числі за рахунок системи соціального страхування.

Література:

1. Внукова Н.М. Соціальне страхування: Кредитно-модульний курс, учбової літератури / Н.М. Внукова, Н.В. Кузьминчук. — 2009. — 412 с.
2. Графова В.С. Социальное страхование и его функции // Гуманитарные научные исследования. — 2014. — № 4 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://human.snauka.ru/2014/04/6293>
3. Гринберг Р.С. Теория и методология исследования социальных проблем / Отв. ред. Р.С. Гринберг, Т.В. Чубарова. — Ин-т междунар. экон. и полит. исслед. — М.: Наука, 2013. — 189 с.
4. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
5. Модернізація системи соціального страхування в Україні. Аналіт. доп. / О.П. Коваль. — К.: НІСД, 2014. — 38 с.
6. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14.01.1998 р. № 1608-ВР [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр>
7. Крпельницька С.О. Соціальне страхування [текст]: навч. посіб. / С.О. Крпельницька, Т.В. Солоджук [Вид. 2-ге. перерос, та доп.] — К.: "Центр учбової літератури". 2013. — 336 с.
8. Кир'язова Т.О. Пенсійна система як частина соціального страхування / Т.О. Кир'язова // Вісник соціально-економічних досліджень. — 2015. — № 26. — С. 158—163.
9. Колосок А.М. Соціальне страхування в контексті становлення соціального діалогу / А.М. Колосок // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — № 3 (81). — С. 129—135.

References:

1. Vnukova, N. M and Kuzmynchuk, N. V. (2009), Sotsialne strakhuvannia [Social insurance: credit-module course, educational literature], Alerta, Kyiv, Ukraine.
2. Grafova, V.S. (2014), "Social insurance and its functions", Gumanitarnye nauchnye issledovaniya, [Online], vol. 4, available at: <http://human.snauka.ru/2014/04/6293> (Accessed 04 March 2017).
3. Grinberg, R.S. and Chubarova, T.V. (2013), Teorija i metodologija issledovanija social'nyh problem [Theory and methodology of the study of social problems], Nauka, Moscow, Russian Federation.
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (Accessed 04 March 2017).
5. Koval', O.P. (2014), Modernizatsiia systemy sotsialnoho strakhuvannia v Ukraini [Modernization of the social insurance system in Ukraine. Analytes. ext], NISD, Kyiv, Ukraine.
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (1998), "Basic Laws of Ukraine on compulsory social insurance", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр> (Accessed 04 March 2017).
7. Kropelnytska, S. O. (2013), Sotsialne strakhuvannia [Social Security], 2nd ed, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.
8. Kyriazova, T.O. (2015), "The pension system as part of social insurance", Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen, vol. 26, pp. 158—163.
9. Kolosok, A.M. (2008), "Social insurance in the context of the establishment of social dialogue", Aktualni problemy ekonomiky, vol. 3 (81), pp. 129—135.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2017 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА: "САММІТ", "ІДЕЯ", "БЛІЦІНФОРМ", "KSS", "МЕРКУРІЙ", "ПРЕСЦЕНТР", "ВСЕУКРАЇНСЬКА ПЕРЕДПЛАТНА АГЕНЦІЯ", "ФЛОРА", "ПЕРІОДИКА", "КОБЗАР", "ДІАДА", "ДІЛОВА ПРЕСА", "ФАКТОР"